

Dr IGOR VUKADINović, naučni saradnik
Balkanološki institut SANU
Beograd, Republika Srbija
vukadinovicigor3@gmail.com

UDK 327(497.1:496.5)"1966/1968"
323(497.1)"1966/1968"
341.7(497.1:496.5)"1966/1968"

originalan naučni rad / original scientific paper
primljeno / received: 30. 9. 2021.
prihvaćeno / accepted: 23. 11. 2022.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2023.1.vuk.159-176>

STROGO POVERLJIVI IZVEŠTAJI MINISTRA SPOLJNIH POSLOVA ALBANIJE O POLITIČKOJ SITUACIJI U JUGOSLAVIJI I NA KOSOVU I METOHIJI 1966–1968.

APSTRAKT: U radu su analizirani strogo poverljivi izveštaji u vezi sa dešavanjima u Jugoslaviji koje je ministar spoljnih poslova Albanije Nesti Nase dostavljao sekretaru Partije rada Albanije Enveru Hodži od 1966. do 1968. godine. Istraživanje je kao zasebne celine izdvojilo nekoliko tema koje su obrađivane u ovim izveštajima, a koje su važne za razumevanje situacije na Kosovu i Metohiji, u Srbiji i u Jugoslaviji krajem šezdesetih godina 20. veka – odnosi u jugoslovenskom partijskom vrhu i pitanje kreatora državne politike prema Kosovu i Metohiji, otvaranje pitanja statusa pokrajine, iseljavanje Srba i delatnost albanske emigracije i zapadnih obavestajnih službi prema pitanju Kosova i Metohije.

KLJUČNE REČI: Albanija, Jugoslavija, Kosovo i Metohija, Enver Hodža, Nesti Nase

Elaborati Ministarstva spoljnih poslova Albanije o situaciji na Kosovu i Metohiji čuvaju se u Centralnom državnom arhivu Albanije u Tirani, u grupi fondova „Bivši centralni partijski arhiv – bivši partijski komiteti“. Unutar ove grupe nalazi se fond 14, „Partijski arhiv – Struktura“, koji je podeljen po godinama i sektorima partijske delatnosti. Analizirani dokumenti nalaze se u „spolj-nopolitičkom sektoru“. Ove izveštaje, koji su bili klasifikovani pod oznakom „strogo poverljivo“, sastavljao je i potpisivao ministar spoljnih poslova Albanije Nesti Nase, koji je tu dužnost obavljao od 1966. do 1982. godine. Na neke od izveštaja potpisivao se i Behar Štila, Enver Hodžin pomoćnik koji je rukovodio direkcijom za spoljne poslove Centralnog komiteta Partije rada Albanije. Primalac izveštaja bio je prvi sekretar Partije rada Albanije Enver Hodža, a sa sadržajem je ponekad bio upoznat još neko od njegovih saradnika.

Do 1966. godine glavni izvor albanskog državnog vrha u vezi sa dešavanjima u Jugoslaviji i na Kosovu i Metohiji bilo je poslanstvo Albanije u Beogradu, kao i poslanstva u drugim evropskim zemljama, koja su dobijala određene informacije o Jugoslaviji. Nakon Brionskog plenuma, Albanija je počela da

dobija poverljive informacije i od neimenovanih izvora iz pokrajinskog rukovodstva Kosova i Metohije. Kao poreklo određenih podataka u izveštajima ministar Nase je često navodio „od našeg izvora bliskom Fadilju Hodži“ ili „od našeg izvora u Udbi“ ili „od našeg izvora u kosovskom rukovodstvu“. Nesumnjivo da je u ovom periodu Albanija razvila mrežu doušnika u pokrajini, među kojima su bili i uticajni pokrajinski funkcioneri.

Poverljiva dokumenta Centralnog komiteta Partije rada Albanije sadrže i neke do sada malo poznate podatke o događanjima u pokrajini i političkim odnosima u Jugoslaviji krajem šezdesetih godina. Njihov sadržaj u izvesnoj meri otvara pitanje koliko je poimanje socijalističke Jugoslavije u decenijama nakon njenog raspada bilo određeno nedodirljivošću postulata o projugoslovenskoj orijentaciji rukovodilaca koji su šezdesetih godina kreirali državnu i partijsku politiku Saveza komunista Jugoslavije.

Preokret u albanskom pogledu na političku situaciju u Jugoslaviji

Od izbijanja sukoba Komunističke partije Jugoslavije sa Informbiroom 1948. godine Enver Hodža nije sakrivao lični animozitet prema Josipu Brozu i jugoslovenskom rukovodstvu, usled čega su prve reakcije Albanije na Brionski plenum i smenu Aleksandra Rankovića bile da je u pitanju „sukob različitih kapitalističkih frakcija“.¹ Enver Hodža je 13. jula 1966. u beleškama koje je napisao povodom plenuma, i Broza i Rankovića nazvao „kriminalcima“ i „izdajnicima“.² Promene na Kosovu i Metohiji 1966. godine u vidu otpuštanja Srba iz bezbednosnog sektora i zapošljavanja Albanaca na njihovo mesto bile su neočekivane za albanski spoljnopolički sektor, koji je u prvim izveštajima insistirao na tome da su albanske mase na Kosovu bile „u iluziji“ da će doći do promene državne politike prema njima: „U pokrajini i svim opštinama za šefove Udbe uglavnom su imenovani Albanci, a ranije su 80% ovih funkcija zauzimali Srbi. To je rezultiralo time da su albanske mase na Kosovu, naročito seljaci, pod uticajem titoističke propagande u iluziji da će se nakon smene Rankovića, čistki u Udbi, a posebno imenovanjem u ovo telo velikog broja albanskih kadrova, situacija popraviti, da će imati mnogo slobode i demokratije itd.“³

¹ O jugoslovensko-albanskim odnosima pre 1966. godine videti: Enver Hodža, *Titoisti* (Tirana: 8 pentori, 1982), 608–620; Миомир Гаталовић, *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958–1965* (Београд: Институт за савремену историју, 2016), 217–236; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)* (Beograd: Arhipelag, 2014); Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945–1961)* (Београд: Архипелаг, 2011), 635–640; Александар Животић, „Заоштравање југословенско-албанских односа у сенци совјетско-албанског сукоба (1959–1961)“, *Војноисторијски гласник*, бр. 1, (2010), 86–91.

² Arkivi Qendror Shtetëror (AQSH), fondi 10, Enver Hoxha, grupi II, nëndarja III, viti 1966, dosja 183, Shënime dorëshkim të Shokut Enver Hoxha „Likuidimi i Rankoviç“, ku bëhet fjalë mbi luftën për pushtet në Jugosllavi nga trockistët Tito-Rankoviç, etj.

³ AQSH, group fond 2, Ish Arkivi Qendror i Partisë, 3, Ish-Komitete të Partisë, fondi 14/Arkivi i Partisë – Struktura, (14/APSTR), viti (v.) 1966, Sektori i Jashtëm, dosja (d.) 202/1, Informacioni mbi gjendjen aktuale ne Jugosllavi, 14. 9. 1966, njësia arkivore (n.a.) 11–12.

Ovakav pristup ministra spoljnih poslova Albanije se uskoro promenio. Od 1967. godine Brozov režim u strogo poverljivim izveštajima nije previše negativno etiketiran, niti se govorilo o „iluzijama“ da će politički položaj Albanaca u Jugoslaviji biti ojačan. U izveštaju od 3. januara 1968. ministarstvo je bez zadržske govorilo o brojnim „pozitivnim promenama na Kosovu nakon smene Rankovića“.⁴

Izveštaji koje je Ministarstvo spoljnih poslova sastavljalo na osnovu dojava od ambasada i doušnika sa terena mogu da sadrže i određenu količinu dezinformacija, subjektivnih procena i spekulacija. Ipak, sekretar Centralnog komiteta Partije rada Albanije je od 1966. godine uglavnom dobijao pouzdane informacije o dešavanjima unutar najviših partijskih organa Saveza komunista Jugoslavije. U februaru 1967. Ministarstvo spoljnih poslova Albanije je obavestilo Envera Hodžu o planiranim kadrovskim promenama u Jugoslaviji, koje su izvršene tri meseca kasnije, nakon izbora održanih krajem maja 1967. godine: Petra Stambolića će na mestu predsednika jugoslovenske vlade zameniti Mika Špiljak; Kardelj će se povući sa mesta predsednika Skupštine ali će zadržati sve funkcije u Centralnom komitetu SKJ; Milan Mišković će se povući sa mesta sekretara unutrašnjih poslova SFRJ i prebaciti na novu funkciju u hrvatskom parlamentu. Predviđanje u februarском izveštaju Nasea koje nije ostvareno bilo je da će Ivana Gošnjaka na mestu ministra odbrane SFRJ naslediti njegov dotadašnji zamenik Jefto Šašić, a ovu poziciju je preuzeo Nikola Ljubičić.⁵

Veza između Zagreba i Prištine: Pitanje kreatora jugoslovenske politike prema Kosovu i Metohiji šezdesetih godina

Ministarstvo spoljnih poslova Albanije je od svojih izvora sa Kosova dobijalo informacije o specijalnim političkim vezama uspostavljenim između rukovodstva Hrvatske i Kosova i Metohije. U izveštaju ministra Nasea od 28. februara 1967. navedeno je: „Rukovodstvo Hrvatske tajnim kanalima radi na jačanju onih kadrova u Bosni i na Kosovu, koji su protiv Srba. Za vezu sa Hrvatima su u kosovskom partijskom rukovodstvu zaduženi Kolj Široka i Mark Krsinići, ali i Fadilj Hodža, koji često posećuje Bakarića i Tripala“.⁶ Ovi kontakti ujedno predstavljaju potencijalno objašnjenje za činjenicu da je Albanija dobijala informacije o dešavanjima i odnosima unutar najviših partijskih organa SKJ u kojima još uvek nije bilo kosovskih Albanaca, kao i to što su se prikupljene

⁴ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318/1, Informacion nga burimet tona jashte inforohemi, 3.1. 1968, n.a. 2.

⁵ AQSH, 14/APSTR, viti 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Nga burimet tona inforhemi per Jugosllavine, 28. 2. 1967, n.a. 1.

⁶ Vladimir Bakarić je od 1944. do 1969. bio prvi čovek Saveza komunista Hrvatske. Pošto je 1966. godine njegova dotadašnja funkcija „sekretara“ Centralnog komiteta SKH formalno zamenjena funkcijom „predsednika“ Centralnog komiteta SKH, Bakarić je postao predsednik CK SKH. Funkcija sekretara Izvršnog komiteta CK SKH je bila druga po značaju u hrvatskoj partiji, a nju je od 1966. do 1971. godine zauzimao Miko Tripalo. AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Nga burimet tona inforhemi per Jugosllavine, 28. 2. 1967, n.a. 2.

informacije posle Kosova i Metohije najviše odnosile na planove i političke stavove rukovodstva Hrvatske, kao i na kadrovske promene koje su vršene u Savezu komunista Hrvatske.

U izveštaju od 28. februara 1967, albansko Ministarstvo spoljnih poslova je navelo da je Vlada Hrvatske jugoslovenskom Saveznom izvršnom veću dostavila plan korenitih ustavnih promena u zemlji: „Jugoslovenska vlada razmatra nacrt programa koji je podnela hrvatska vlada, a koji predviđa velike promene u ustavu Jugoslavije nakon parlamentarnih izbora i, pre svega, povratak Jugoslavije iz federacije u konfederaciju, tako da će svaka republika vladati sobom, imati svoju upravu, službeni maternji jezik, poslaničku delegaciju i svoju vojsku. Ovom nacrtu programa protive se Srbi“.⁷

Ministarstvo i njegovi izvori iz Jugoslavije često su isticali izuzetan uticaj „hrvatsko-slovenačke grupacije“ u jugoslovenskom rukovodstvu, za čije glavne predstavnike su navodili Edvarda Kardelja, Vladimira Bakarića, Miku Špiljaka i Miku Tripala. U izveštaju od 16. septembra 1967. ocenjeno je da se „hrvatsko-slovenački predstavnici“ zalažu za približavanje Jugoslavije Zapadu, a da se „predstavnici Srba i Crnogoraca zalažu za jačanje odnosa sa Sovjetskim Savezom“. Zaključci albanskih izvora, ali i ministra Nasea koji je oblikovao izveštaje bili su koncizni po pitanju ciljeva hrvatskog i kosovsko-metohijskog rukovodstva krajem šezdesetih godina. U izveštaju Nasea od 17. oktobra 1967. navedeno je: „Grupacija Bakarić–Kardelj zahteva ostvarivanje nacionalne samostalnosti republika na svim nivoima, sve do njihovog otcepljenja od Jugoslavije... Ovu grupu podržava titoističko rukovodstvo Kosova, koje želi otcepljenje od Srbije“.⁸

U istom izveštaju se ističe da je jugoslovensko iniciranje otopljanja odnosa sa Albanijom 1967. godine imalo podršku Hrvata i Slovenaca u vrhu partije, ali i grupacije Koča Popović – Marko Nikezić, koja u tome nije videla opasnost po državne interese: „Grupa Koča Popović – Nikezić govori u korist jačanja odnosa sa Partijom rada Albanije, budući da ne vidi nikakav rizik od mešanja u unutrašnja pitanja (Jugoslavije – prim. aut.) sa njene strane“.⁹ Marko Nikezić je kao sekretar za inostrane poslove Jugoslavije podsticao intenzivnu kulturnu i ekonomsku saradnju između Albanije i Kosova i Metohije, što ga je kod Broza preporučilo za postavljanje na čelo Saveza komunista Srbije krajem 1968. godine.¹⁰

Ministar Nesti Nase je u izveštaju od 17. oktobra 1967. ukazao Enveru Hođi na pojavu savezništva između kosovskih Albanaca i Hrvata i u prilog tome

⁷ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Nga burimet tona inforhemi per Jugosllavine, 28. 2. 1967, n.a. 1.

⁸ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Nga burimet tona jashte inforhemi per Jugosllavine, 17. 10. 1967, n.a. 41.

⁹ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Nga burimet tona jashte inforhemi per Jugosllavine, 17. 10. 1967, n.a. 41, 43.

¹⁰ Igor Vukadinović, „Kulturno i ekonomsko povezivanje Albanije i Kosova i Metohije 1967–1971“, *Istorija 20. veka*, br. 2, (2021), 376–384; Veton Surroi, *Fadil Hoxha në veten e pare* (Prishtinë: Koha, 2010), 368; Aleksandar Životić, „Jugoslavija, Albanija i Čehoslovačka kriza (1968–1971)“, *Tokovi istorije*, br. 3, (2012), 71–73.

citirao jednog od albanskih izvora iz pokrajine: „Među narodom Kosova počele su da se šire reči poštovanja i ljubavi prema Hrvatima. 'Mi Kosovari imamo Hrvate kao braću i moramo biti na zajedničkom frontu protiv zajedničkog neprijatelja – Srba. Povezanost sa Hrvatima koristimo kako bismo osigurali jednakost i puna nacionalna prava i ostvarili želju da se proglasimo zasebnom republikom’“.¹¹

U izveštaju od 4. juna 1968. o raspravi unutar rukovodstva Saveza komunista Jugoslavije o promeni ustavnog položaja autonomnih pokrajina u Srbiji navedeno je sledeće: „Republika Hrvatska i Republika Slovenija su za jačanje autonomije Kosova jer polaze od njihovog zajedničkog interesa – slabljenje pozicije Republike Srbije u okviru jugoslovenske federacije“.¹²

Postojanje nacionalnih klanova i podređenost srpskih kadrova u vrhu Saveza komunista Jugoslavije konstatovalo je Poslanstvo Albanije u Beogradu u izveštaju podnetom na temu Devetog kongresa SKJ, održanog u martu 1969: „Tito je 'pokušao' da stvori 'jedinstvo' u partijskom vođstvu kroz praksu 'rotacije' kadrova i stvaranje Izvršnog biroa Prezidijuma SKJ kao 'centralizovanog foruma'. Zapravo, protivrečnosti su se dodatno produbile što je rezultat jačanja pozicija hrvatsko-slovenačke grupe protiv srpske, koja to ne može dugo trpeti“.¹³ U izveštaju je primećeno da su u Izvršni biro Prezidijuma CK SKJ izabrani najmoćniji rukovodioci iz SK Hrvatske Vladimir Bakarić i Mika Tripalo, dok su iz SK Srbije izabrani funkcioneri drugog ranga Miroslav Pečujlić i Mijalko Todorović: „U glavni izvršni biro SKJ izabrani su i predsednik i sekretar Centralnog komiteta Hrvatske, dok iz Srbije nisu izabrani ni predsednik ni sekretar Centralnog komiteta partije“.¹⁴

Od domaćih narativnih izvora sa izveštajima Ministarstva spoljnih poslova Albanije poklapaju se sećanja Rajka Vidačića, koji je od 1965. do 1966. godine bio rukovodilac UDB-e za Kosovo i Metohiju. On je u memoarskom delu *O korenima separatizma i terorizma na Kosovu* istakao paralelne veze uspostavljene između rukovodstva Hrvatske i Kosova i Metohije, za koje je tvrdio da su se odvijale bez znanja i mimo volje republičkog rukovodstva Srbije. Iz tih kontakata proizašlo je i nekoliko ekonomskih sporazuma, poput ulaska hrvatske naftne kompanije „Ina“ na kosovsko-metohijsko tržište, čime je naneta finansijska šteta srpskom „Jugopetrolu“.¹⁵

Da je Enver Hodža u jednom trenutku postao svestan nacionalne podele u vrhu jugoslovenske partije i njene uloge u državnoj politici prema Kosovu ukazu-

¹¹ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Nga burimet tona jashte inforhemi per Jugosllavine, 17. 10. 1967, n.a. 47.

¹² AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318/1, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, për Kosovën, 4. 6. 1968, n.a. 16.

¹³ AQSH, 14/APSTR, v. 1969, Sektori i Jashtëm, d. 6–346, Informacion mbi kongresin e IX/te të Lidhjes komuniste të Jugosllavisë, n.a. 16.

¹⁴ AQSH, 14/APSTR, v. 1969, Sektori i Jashtëm, d. 6–346, Relacion mbi punimet e Kongresit IX-te “LKJ” si dhe disa konkluzione tone, 18. 3. 1969, n.a. 6.

¹⁵ Рајко Видачић, *О коренима сепаратизма и тероризма на Косову* (Београд: Службени гласник, 2000), 152; *Косово и Метохија. Век важних догађаја 1912–2012* (Београд: Институт за савремену историју, 2012), 128.

je i memoarsko delo njegove supruge Nedžmije Hodže *Slobodno Kosovo*, u kojem je navedeno: „Enver je bio svestan da je Tito, kao hrvatski nacionalista, nastojao da iskoristi autonomiju Kosova kao sredstvo protiv Srba“.¹⁶ U jednom od izveštaja dostavljenih sa terena Kosova i Metohije Ministarstvu spoljnih poslova i Centralnom komitetu Partije rada Albanije 15. avgusta 1966. navedena je i sledeća ocena: „Kosovarima je bolje da na čelu imaju Tita, nego bilo kog Srbina“.¹⁷

Iako je Fadilj Hodža tokom 1966. godine živeo u Beogradu kao član Centralnog komiteta SKJ, dok na Kosovu i Metohiji u to vreme nije obavljao zvaničnu državnu funkciju, albanski vrh nije imao dilemu o tome ko je najuticajniji Albanac u Jugoslaviji, na šta ukazuje izveštaj ministra Nasea od 14. septembra 1966: „Fadilj Hodža uživa poverenje i simpatije Kosovara. On se smatra jedinim 'vođom' Albanaca, koji štiti interese Kosovara. Priča se da je Fadilj bio progonjen od Rankovića, a da će sada ili zauzeti položaj u centralnoj vladi ili će se vratiti na Kosovo. Postoje glasine i da je Tito zatražio da se Fadilj Hodža i drugi kosovski funkcioneri koji sada borave u Beogradu, vrate na Kosovo“.¹⁸

Ministarstvo spoljnih poslova Albanije je 12. septembra 1966. Centralnom komitetu Partije rada Albanije dostavilo i sledeći izveštaj sa terena koji je datiran na 22. jul 1966: „Priča se na Kosovu da će se Fadilj Hodža vratiti tamo i da će se za to pobrinuti hrvatske i slovenačke snage, koje imaju simpatije prema Kosovu i Albancima, dok će Ali Šukrija biti uklonjen kao oruđe u rukama Rankovića i Srba“.¹⁹ I ovo kadrovsko predviđanje u izveštaju se uskoro obistinilo. Ali Šukrija je u maju 1967. bez reizbora okončao mandat na mestu predsednika Izvršnog veća pokrajine, a Fadilj Hodža je u junu 1967, nakon četiri godine provedene u Beogradu, ponovo zauzeo visoku funkciju na Kosovu i Metohiji i postao predsednik pokrajinske skupštine.

Izveštaj Ministarstva od 3. januara 1968. pokazuje da su promena u jugoslovensko-albanskim odnosima i omogućavanje specijalnih veza između Prištine i Tirane bili rezultat neposrednog dogovora između Fadilja Hodže i Josipa Broza: „Promena jugoslovenske politike prema Albaniji u poslednje vreme posledica je pritiska Kosovara. Fadilj Hodža je kontaktirao Tita i zatražio poboljšanje odnosa sa Albanijom, sa čime se Tito složio“.²⁰

Ministarstvo spoljnih poslova prenosilo je partijskom vrhu Albanije afirmativne ocene o Fadilju Hodži, citirajući izvore sa Kosova koji su upućivali na to da je on branio albanske nacionalne interese u prethodne dve i po decenije: „Jedan profesor je u razgovoru sa jednim od naših prijatelja rekao da je Fadilj

¹⁶ Nexhmije Hoxha, *Kosova e lirë* (Gjirokastër: Argjiro, 2015), 53.

¹⁷ AQSH, 14/APSTR, v. 1966, Sektori i Jashtëm, d. 202.1, Gjendja politike ne Jugosllavi, 15. 8. 1966, n.a. 59.

¹⁸ AQSH, 14/APSTR, v. 1966, Sektori i Jashtëm, d. 202.1, Informacion mbi gjendjen aktuale ne Jugosllavi, 14. 9. 1966, n.a. 12.

¹⁹ AQSH, 14/APSTR, v. 1966, Sektori i Jashtëm, d. 202.1, Gjendja politike ne Serbi e Kosove, 12. 9. 1966, n.a. 40.

²⁰ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë për Jugosllavinë, 3. 1. 1968, n.a. 4; Ana Lalaj, „1968-1969. Shkrija e akujve në bashkëpunimin kulturor shqipëri-kosove“, *Studime Historike*, br. 3–4, (2015), 249–274.

Hodža pošten čovek i dobar Albanac. U vreme progona on, profesor, održavao je tajne kontakte sa Fadiljom, a takve tajne sastanke održavali su i u drugi intelektualci koje je Fadilj podsticao da čuvaju albanska nacionalna osećanja i da se ne ponižavaju pred Srbima^{.21} Pozitivna ocena Fadilja Hodže u izveštajima svakako je povezana i sa činjenicom da su neki od doušnika Ministarstva spoljnih poslova Albanije bili njegovi bliski saradnici.

Iseljavanje Srba sa Kosova i Metohije

Kada su Dobrica Ćosić i Jovan Marjanović na 14. sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije 29. maja 1968. otvorili temu pojačanog iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije zbog ugrožene bezbednosti i njihovog otpuštanja iz pokrajinskih preduzeća, ostatak sednice bio je posvećen osudi njihovih poruka, a Centralni komitet srpske partije je usvojio i posebne zaključke u kojima se zvanično ogradio od njihovih izlaganja. Članstvo Ćosića i Marjanovića u Centralnom komitetu SKS je zamrznuto.²² Albanski partijski vrh je u tom periodu uveliko dobijao informacije o ovim procesima, čije spominjanje je u Srbiji imalo status „zakulisne teorije“ srpskih nacionalista.

Ministarstvo spoljnih poslova Albanije je ubrzo nakon Brionskog plenuma počelo da dobija informacije o iseljavanju Srba sa Kosova i Metohije, koje je potom prenosilo partijskom vrhu. U izveštaju od 3. avgusta 1966, kada je postbrionska kampanja tek uzimala maha, navodi se: „Priča se da Srbi na Kosovu prodaju svoju zemlju i počinju da odlaze“. Osam dana kasnije, 11. avgusta, ministarstvo je ponovo obavešteno o ovoj pojavi: „Većina Srba se seli iz sela u unutrašnjost zemlje, iako lokalne vlasti pokušavaju da ih spreče u odlasku“. U izveštaju od 21. avgusta 1966. konstatovano je: „Kosovo napuštaju mnogi Srbi, koji se tamo više ne osećaju sigurno“.²³

U izveštaju Nesti Nasea Enveru Hodži od 14. septembra 1966. evidentirana je pojava politički motivisanog iseljavanja Srba iz pokrajine usled kampanje koja je pokrenuta u nedeljama nakon Brionskog plenuma: „Odlazak Slovena sa Kosova u druge republike se povećao u ogromnoj meri. Oni prodaju svu svoju imovinu Albancima. To se objašnjava činjenicom da su sada na Kosovu 'Albanci preuzeli vlast', pa se tamo više ne osećaju bezbedno“.²⁴

²¹ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë për Jugosllavinë, 3. 1. 1968, n.a. 4.

²² Državni arhiv Srbije (DAS), fond Đ-2, Centralni komitet Saveza komunista Srbije (CK SKS), fascikla (f.) 4, Materijali sa plenarnih sednica 1968, Četrnaesta plenarna sednica Centralnog komiteta SKS, održana 29. maja 1968; Dobrica Ćosić, *Lična istorija jednog doba. Knj. 1. Vreme iskušenja 1951–1968* (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 299–300; Коста Николић, Срђан Цветковић, *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку (1912–1990)* (Beograd: Институт за савремену историју, 2014), 56–59.

²³ AQSH, 14/APSTR, v. 1966, Sektori i Jashtëm, d. 202.1, Mbi gjendjen politike ne Jugosllabvi, n.a. 38, 40.

²⁴ AQSH, 14/APSTR, v. 1966, Sektori i Jashtëm, d. 202.1, Informacion mbi gjendjen aktuale ne Jugosllavi, 14. 9. 1966, n.a. 12.

Nekoliko meseci kasnije, u strogo poverljivom izveštaju Ministarstva od 28. februara 1967. konstatovana je pojava progona Srba i Crnogoraca iz pokrajinskih preduzeća: „Na Kosovu se nastavlja sa otpuštanjem radnika Srba i Crnogoraca i zapošljavanjem Albanaca na njihovo mesto, koji su na putu da zauzmu sve pozicije u partiji i na vlasti. U ovom pravcu deluje Fadilj Hodža, čiji povratak na Kosovo se iščekuje sa velikim entuzijazmom“.²⁵

Početkom 1968. godine partijski vrh Albanije je u izveštaju Nesti Nasea ponovo obavešten da vlasti Kosova i Metohije donose odluke koje imaju cilj da Albanci zauzmu što više pozicija u administraciji i preduzećima i da Srbi napuste Kosovo: „Nedavno doneta odluka, koja će stupiti na snagu 1. januara 1968, da albanski jezik na Kosovu ima isti status kao i srpski, ima za cilj da pozicije u administraciji i rukovodeće položaje u preduzećima zauzmu albanski kadrovi, a da srpski kadrovi napuste Kosovo. Poslednjih meseci šezdeset srpskih porodica iz Peći, uglavnom seljaka i intelektualaca, odselilo se u Srbiju, a u Prištini svakodnevno nailazimo na seljane Srbe koji prodaju kuće i zemlju i odlaze u Srbiju“.²⁶ Ministarstvo se kritički osvrnulo na to da pojedini albanski nacionalisti svojim zahtevima da se sve pozicije i radna mesta zauzmu u što kraćem roku „daju materijal Srbima da sve Albance etiketiraju kao nacionaliste“.

Pet dana nakon što je Centralni komitet Saveza komunista Srbije osudio Čosića i Marjanovića zbog spominjanja iseljavanja Srba sa Kosova, Ministarstvo spoljnih poslova Albanije je 4. juna 1968. u strogo poverljivom izveštaju ponovo konstatovalo ovu pojavu, kao i strah Srba zbog procesa u pokrajini i osećaj ugrožene bezbednosti: „Srbi su veoma uplašeni procesom oživljavanja patriotskih osećanja na Kosovu, čini se da se ne osećaju bezbedno. Pored brojnih provokacija koje oni organizuju, iz podataka koje imamo, na različite načine se nastavlja njihovo iseljavanje u unutrašnjost Srbije nakon prodaje zemljišta i imovine“.²⁷

Da su citirane tvrdnje o iseljavanju bile tačne, ukazuje i podatak da je negativan migracioni saldo Srba na Kosovu i Metohiji od 1961. do 1971. godine iznosio 41.967 ljudi, odnosno 18,4% srpskog stanovništva u pokrajini 1971. godine. Srpska pravoslavna crkva je raspolagala podatkom da se samo u periodu 1966–1970. godine oko 35.000 Srba iselilo sa Kosova i Metohije.²⁸

²⁵ Fadilj Hodža, koji je od 1945. do 1963. vršio funkciju prvog čoveka izvršne vlasti Autonomne kosovsko-metohijske oblasti, od 1958. bio je član Centralnog komiteta partije, a 1967. godine vratio se u pokrajinu gde je preuzeo funkciju predsednika Skupštine Kosova i Metohije. Hodža je bio glavni tvorac kampanje progona Srba iz pokrajinskih preduzeća i bujanja albanskog nacionalizma nakon Brionskog plenuma i suštinski je bio nadređen formalnom predsedniku Pokrajinskog komiteta SKS za Kosovo i Metohiju Veli Devi. AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Informacion nga burimet tona inforohemi, 28. 2. 1967. n.a. 3.

²⁶ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.1, Informacion nga burimet tona jashte inforohemi, 3. 1. 1968, n.a. 1–2.

²⁷ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë për Jugosllavinë, 4. 6. 1968, n.a. 17.

²⁸ *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama*, urednik Dragana Grabeljšek (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1984), 11; *Demografske promene Kosova u periodu 1948–2006*, Kadri Sojeva, Sanije Uka (ur.) (Priština: Zavod za statistiku Kosova, 2008),

Pitanje statusa i ustavnog položaja Kosova i Metohije

Vlasti u Tirani su pratile proceduru za promenu položaja kosovsko-metohijske autonomije u Srbiji. Od svojih izvora bile su obaveštene da je jačanje autonomije sastavni deo širih procesa, koji vode ka slabljenju jedinstva jugoslovenske države: „Situaciju u Jugoslaviji karakteriše tendencija decentralizacije, država se kreće ka konfederaciji. U tim okolnostima, nadležnosti pokrajine Kosovo će biti dodatno proširene“.²⁹

Proceduri promene ustavnog položaja pokrajine prethodilo je otvaranje pitanja proglašenja Kosova i Metohije za republiku, koje je aktuelizovano 1967. godine, o čemu je bila obaveštena i Tirana u izveštaju Ministarstva od 28. aprila 1967: „Kako bi zabeležio stavove funkcionera i uticajnih ličnosti u pokrajini, Centralni komitet SKJ je nakon Četvrtog plenuma poslao funkcionere zadužene za međunacionalne odnose, kako bi na sastancima u opštinama stekli uvid u to koja su prava uskraćena Kosovarima i koji su njihovi ciljevi u budućnosti. Ovi funkcioneri su na sastancima postavili sledeća pitanja: Da li Kosovo treba proglasiti za republiku, da li treba dozvoliti slobodnu upotrebu albanske zastave i da li albanski jezik treba da bude jedini službeni jezik na Kosovu“.³⁰

Pre posete pokrajini u martu 1967. godine, Tito je obavestio rukovodstvo Srbije da se „govori o tendencijama“ da se Kosovo i Metohija proglasi za republiku i upitao srpske rukovodioce šta oni misle o tome. Prvi čovek Saveza komunista Srbije Dobrivoje Radosavljević je potvrdio da te tendencije postoje, pri čemu je ideju proglašenja pokrajine za republiku opisao kao legitiman zahtev motivisan težnjom za kulturnim i ekonomskim napretkom.³¹ Pitanje proglašenja Kosova i Metohije za republiku je od strane Broza u više navrata korišćeno kao svojevrsna pretnja srpskom rukovodstvu da bespogovorno prihvati sve ostale zahteve u vezi sa jačanjem autonomije i ukidanjem republičke vlasti u pokrajinama.³² Stoga je ideja otepljenja pokrajine od Srbije bila dozvoljena kao

7, 13; *Меморандум о Косову и Метохији Светог архијерејског сабора Српске православне цркве* (Београд: Свети архијерејски синод СПЦ, 2003), 42; Ружа Петровић, Марина Благојевић, *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и Метохије. Резултати анкете спроведене 1985–1986. године* (Београд: Српска академија наука и уметности, 1989), 130–140.

²⁹ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Сектори и Јасhtëм, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë për Jugosllavinë, 3. 1. 1968, n.a. 5.

³⁰ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Сектори и Јасhtëм, d. 267/2, Informacion nga nje burim i joni ne Jugosllavi inforohemi, 28. 4. 1967. n.a. 15.

³¹ DAS, Ђ-2, СК SKS, k. 7, СК SKS: Beleške, informacije, Beleška o razgovoru predsednika Republike Josipa Broza Tita sa Drugovima E. Kardeljom, K. Popovićem, M. Todorovićem, D. Radosavljevićem, D. Stamenkovićem i Vladom Popovićem u vezi predstojeće posete Kosovu i Metohiji, vođenim 20. 3. 1967; Миомир Гаталовић, *Бурна времена. Косово и Метохија у државној политици Југославије 1966–1969* (Београд: Институт за савремену историју, 2018), 82–83.

³² Tito je o pitanju „republike Kosovo“ govorio i u oktobru 1968, prilikom razgovora o ustavnim promenama sa pokrajinskom delegacijom i srpskim rukovodstvom. Mesec dana nakon donošenja ustavnih amandmana 1968. godine, kojima je suštinski ukinuta vlast Srbije u pokrajinama, Tito je u razgovoru sa srpskim rukovodstvom ponovo govorio o opciji otepljenja Kosova. Vi-

legitimna tema u javnom diskursu i pokrajinski funkcioneri su je, bez straha za svoj položaj, otvarali u narednom periodu. U izveštaju albanskog Ministarstva spoljnih poslova od 17. oktobra 1967. navedeno je: „Nakon kraće pauze, Kosovom su ponovo počeli da kruže glasine da će Kosovo uskoro biti proglašeno za republiku sa jednakim pravima u okviru jugoslovenske federacije. O tome imamo sledeće podatke: Mehmet Šoši³³ i Musa Batali, dva glavna kadra u kosovskoj Udbi, svom okruženju govore da Kosovo treba da postane samostalna republika, kako bi imala veću težinu i slobodu u svojim poslovima. Nisu rekli u kojim pravcima bi Kosovo želelo da bude slobodnije. Kada je Tito bio na Kosovu, Veli Deva je upitao zašto je Kosovo, sa većim brojem stanovnika od Crne Gore, ostalo autonomna pokrajina. Tito je odgovorio da je to greška iz prošlosti i obećao da će, dok je živ, Kosovo postati republika“.³⁴

Izveštaj Nesti Nasea od 17. oktobra 1967. ukazuje i na neočekivanu podelu među albanskim pokrajinskim rukovodiocima o pitanju zahteva za republikom. Fadilj Hodža, kao najuticajniji među njima, protivio se predlogu o proglašenju Kosova za republiku iz straha da bi to dovelo do nacionalne šizme među Albancima: „Među kosovskim rukovodiocima postoji neslaganje oko ovog pitanja jer neki od njih imaju rezerve. Fadilj Hodža je uskom krugu saradnika rekao da 'već postoji albanska republika, a ako to postane i Kosovo, podela će se ovekovečiti'. Fadilj je izvršio pritisak na Veli Devu i Ali Šukriju da ne preduzimaju nikakve mere u ovom pravcu. Iznervirani Ali mu je odgovorio: 'Ja ne primam naređenja iz Albanije'“.³⁵ Na ovaj način, Ali Šukrija je napravio aluziju na veze Fadilja Hodže sa Tiranom, s obzirom na to da je i predsednik Partije rada Albanije Enver Hodža imao negativan stav prema pretvaranju Kosova u republiku iz identičnih razloga.³⁶

Ovakav stav Fadilja Hodže o pitanju „dve albanske republike“ potvrđuju i stenografske beleške razgovora albanskog ambasadora u Jugoslaviji Lika Seitija sa Enverom Hodžom u septembru 1970, u kojem je ambasador opisao

deti: AJ, fond 837, Kabinet predsednika Republike (KPR), II-2/364, Prijem delegacije Pokrajinskog komiteta SK Srbije za Kosovo i Metohiju, Beograd, 24. 10. 1968, Zabeleška o razgovoru predsednika Tita sa članovima delegacije Pokrajinskog komiteta SK Kosmeta, 17–20; AJ, 837, KPR, II-3-a-1/76, Razgovori predsednika Tita sa predstavnicima socijalističkih republika u vezi sa predstojećim IX kongresom SKJ, Zabeleška o razgovoru Predsednika Republike Josipa Broza Tita sa predstavnicima Socijalističke republike Srbije na Brionima, 24. 1. 1969, 69.

³³ Mehmet Šoši je u julu 1966, nekoliko dana nakon Brionskog plenuma, zamenio Rajka Vidačića na poziciji šefa Službe državne bezbednosti za Kosovo i Metohiju. To je učinjeno uz saglasnost sekretara srpske partije Jovana Veselinova. Videti: P. Видачић, *н. д.*, 136; M. Гаталовић, *Бурна времена на Косову и Метохију*, 44–50.

³⁴ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Informacion nga burimet tona jashte inforohemi, 17. 10. 1967. n.a. 44.

³⁵ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Informacion nga burimet tona jashte inforohemi, 17. 10. 1967. n.a. 44–45.

³⁶ Opširnije o stavu Envera Hodže prema ideji „druge albanske republike“ videti: Esat Myftary, *Kosova dhe Enver Hoxha* (Tiranë: Botimet Princi, 2016), 65–66; Blendi Fevziu, *Enver Hoxha. The Iron fist of Albania* (London: I.B. Taurus, 2016), 195–197; Ethem Çeku, *Kosovo and diplomacy since World War II. Yugoslavia, Albania and the path to Kosovan independence* (London–New York: IB Taurus, 2015), 118.

svoje prethodne razgovore sa Fadiljom Hodžom, tada članom Izvršnog biroa Prezidijuma Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije. Prema ambasadoru Seitiju, Fadilj Hodža mu je poručio da je protiv proglašenja Kosova za republiku jer „za njega postoji samo jedna albanska republika – Narodna Republika Albanija“, dok je privremeno rešenje za Albance u Jugoslaviji video u ostvarenju „potpune autonomije“.³⁷

Komisija za Statut Skupštine Kosova i Metohije održala je 23. aprila 1968. sastanak na temu predloga promene položaja autonomije Kosova i Metohije u Srbiji. Na sastanku su usvojeni zaključci sa zahtevima za promenama ustava Srbije i Jugoslavije kako bi autonomija Kosova i Metohije bila ojačana. Dve i po nedelje kasnije, 11. maja 1968, zahtevi pokrajinske statutarne komisije našli su se u izveštaju rukovodstvu Partije rada Albanije, koji je u celosti bio posvećen ovoj temi.³⁸ Prvi zvanični zahtevi statutarne komisije pokrajinske skupštine za jačanje autonomije Kosova na proleće 1968. godine izazvali su veliki entuzijazam među Albancima u pokrajini, o čemu je ministar spoljnih poslova Albanije u junu obavestio partijski vrh: „Predlozi Komisije za Statut pokrajine Kosovo, o kojima smo vas obavestili 11. 5. 1968. i koji predstavljaju jačanje autonomije, oduševljeno su primljeni i naišli su na podršku u kosovskim masama. One ove predloge vide kao korak ka krajnjem cilju – otcepljenju Kosova od Jugoslavije i pripajanju Albaniji. Predlozi su postali predmet opsežnih rasprava u kosovskim masama, koje govore da će puna autonomija za Kosovo biti ostvarena tek kada se ono u potpunosti odvoji od Republike Srbije“.³⁹

Albanski funkcioneri na Kosovu i Metohiji su u junu 1968. još uvek bili skeptični po pitanju ostvarivanja zahteva koje je sastavila pokrajinska statutarna komisija: „Prema našem izvoru bliskom Fadilju Hodži, većina kosovskih kadrova smatra da je moguće da se ispune neki od ovih zahteva, ali u okviru republike, za razliku od napora koji se ulažu da Kosovo bude zavisno samo od federacije“.⁴⁰

U izveštaju od 4. juna 1968. navedeno je da su predstavnici Crne Gore i Makedonije imali negativan stav o pitanju jačanja ustavnog položaja autonomije Kosova: „Republika Crna Gora i Republika Makedonija su protiv jačanja autonomije Kosova. Njihova pozicija temelji se na njihovom strahu da bi Kosovo u

³⁷ AQSH, 10, Enver Hoxha, gruppi III, nëndarja IV, v. 1970, d. 387/1, Takimi i sekretarit të parë të KQ të PPSH, shokut Enver Hoxha me të ngarkuarin me punë të Republikës Popullore të Shqipërisë në Jugosllavi, Lik Seitin, në Tiranë, në datën 19. 9. 1970; E. Çeku, *Kosovo and diplomacy since World War II*, 117; Igor Vukadinović, „The Shift in Yugoslav-Albanian Relations: The Establishment of Ties between Albania and the Autonomous Province of Kosovo and Metohija (1966–1969)“, *Balkanica*, LI, (2020), 253.

³⁸ AQSH, Ish-Komitete të Partisë, 14, Politika në Kosovë (APPK), v. 1968, d. 2, Vërejtje dhe propozime në lidhje me ndryshimet dhe plotësimet e statutit të krahinës autonome të Kosovës e Metohisë, ardhur për njoftim Komitetit Qendror, 11. 5. 1968.

³⁹ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, për Kosovën, 4. 6. 1968, n.a. 14.

⁴⁰ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, Për Kosovën, 4. 6. 1968, n.a. 15.

budućnosti moglo da zatraži pripajanje krajeva naseljenih Albancima koji se nalaze u ove dve republike, a koji čine značajan deo teritorije ovih republika“.⁴¹

Kao i jugoslovenske, albanske vlasti su mišljenja ljudi o različitim pitanjima nastojale da generalizuju i posmatraju iz „klasnog ugla“. Nesti Nase je u izveštaju ovako opisao želju za pripajanjem Kosova Albaniji kod različitih društvenih slojeva: „Velika većina Albanaca na Kosovu je za ujedinjenje sa Albanijom. Ali različiti društveni slojevi predlažu različite puteve kako bi se ostvario ovaj zadatak. Naš izvor blizak Fadilju Hodži je na ovaj način predstavio tu situaciju: Seljaštvo je konzervativnije u očuvanju nacionalnih osećanja i ispunjeno je mržnjom prema Srbima. Ne gaji iluziju da će se na Kosovu dogoditi različite 'demokratske' reforme i čeka trenutak da se oslobođenje i ujedinjenje sa našom zemljom sprovede kroz oružani sukob... Inteligencija smatra da će ovaj cilj biti ostvaren postepeno, kroz ustupke koje će Titova klika vremenom činiti. Radnička klasa je vrlo malobrojna i zauzeta ekonomskim problemima tako da je pasivna“.⁴²

U izveštaju je navedeno da u srpskom partijskom rukovodstvu postoji podela po pitanju izlaženja u susret albanskim zahtevima za jačanje autonomije: „U Republici Srbiji postoje dve struje: prva, koja čini manjinu i dolazi iz Vojvodine je za potpunu autonomiju Kosova. Druga, kojoj pripada većina srpskog rukovodstva, je protiv toga s obzirom na činjenicu da bi takav postupak narušio političku i ekonomsku poziciju Srbije“.⁴³

Uloga emigracije i stranih obaveštajnih službi

Nakon što su Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija 1949. godine napravile tajni plan za rušenje režima Envera Hodže, lideri albanske političke emigracije iz Italije i Turske preselili su se u SAD, a nekoliko stotina emigranata obučavano je u američkim i britanskim vojnim bazama kako bi izvršili prevrat i oborili komunistički režim u Tirani. Iz ove neuspele američko-britanske tajne operacije u Albaniji pod imenom „Valuable“ početkom pedesetih godina razvile su se čvrste veze između albanske nacionalističke emigracije i američke obaveštajne službe.⁴⁴ Komunistička partija Albanije je pažljivo pratila delatnost albanske emigracije na Zapadu, kako bi preventivno sprečila novi pokušaj rušenja vlasti sa te strane. Ministarstvo je na sledeći način obavestilo

⁴¹ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, 4. 6. 1968, n.a. 16.

⁴² AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, 4. 6. 1968, n.a. 16–17.

⁴³ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, 4. 6. 1968, n.a. 15–16.

⁴⁴ O albanskoj političkoj emigraciji videti: Roman Leljak, *Sam protiv njih* (Maribor: Založba za alternativno teoriju, 1990), 34–35; Петар Драгишић, *Ко је пуцао у Југославију. Југословенска политичка емиграција на Западу 1968–1980* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 59–67; Петар Ристановић, *Косовско питање (1974–1989)* (Београд: Прометеј, 1989), 149–157; Игор Вукадиновић, „Делатност албанске емиграције на Западу према питању Косова и Метохије (1945–1969)“, *Зборник радова Филозофског факултета*, LI, бр. 2, (2021), 239–243.

partijski vrh o osnivanju i ciljevima emigrantske organizacije „Prizrenska liga“ u Njujorku: „Krajem 1965. godine, Američka obaveštajna služba je u Njujorku stvorila organizaciju „Prizrenska liga“, i na njeno čelo postavila izdajnike Džafera Devu,⁴⁵ Hisena Trpezu, Tahira Zajmija i druge. Cilj ove organizacije je da oko sebe okupi celokupnu kosovarsku emigraciju na Zapadu i stavi je u funkciju američkih imperijalnih planova prema našoj zemlji. Kosovari u emigraciji, polazeći od tradicije Prve prizrenske lige, i ne znajući za svrhu ove reakcionarne organizacije, dobrim delom su se pridružili i tako su osnovane njene podružnice u zemljama Amerike i Zapadne Evrope. Potom su čelnici ove organizacije, saradujući sa hrvatsko-slovenačkim organizacijama ovog tipa u Zapadnoj Nemačkoj, počeli da rade unutar Kosova, i, koliko smo obavешteni, donekle su postavili temelje“.⁴⁶

U sklopu praćenja delatnosti albanske emigracije Tirana je od svojih predstavnštava po Evropi dobijala informacije o saradnji između albanske i hrvatske emigracije, ali i o kontaktima koje su komunistička rukovodstva Hrvatske i Autonomne pokrajine Kosova i Metohije ostvarivala sa emigrantskim organizacijama. U strogo poverljivom izveštaju Nesti Nasea od 23. novembra 1966. navedeno je: „Dva hrvatska profesora su nedavno posetila vođe hrvatske emigracije i neke kosovare u Nemačkoj, Austriji, Francuskoj i Engleskoj. Predstavili su se da su poslali od Bakarića i drugih čelnika Hrvatske. Oni su stanje u Jugoslaviji predstavili kao veoma ozbiljno zbog aktivnosti Srba protiv Tita... Dva profesora su zatražila da u ovoj situaciji Hrvati i Kosovari u emigraciji prestanu sa antitovskim aktivnostima izvan i unutar Jugoslavije, jer te aktivnosti idu u korist Srbima“.⁴⁷

Strogo poverljivi izveštaj Ministarstva od 17. aprila 1967. ukazuje da je u februaru te godine u Rimu održan tajni sastanak predsednika Skupštine Kosova i Metohije Fadilja Hodže i predsednika Pokrajinskog komiteta Saveza komunističkih Srbijske za Kosovo i Metohiju Veli Deve sa vođama emigrantske organizacije „Prizrenska liga“: „Čelnici 'Prizrenske lige' sa posebnim interesovanjem prate razvoj situacije na Kosovu. Oni se nadaju da će podsticanjem nestabilnosti primorati jugoslovensku vladu da Kosovu da što više autonomije. Pored toga,

⁴⁵ Džafar Deva je tokom okupacije bio jedna od vodećih ličnosti na prostoru Kosovsko-mitrovačkog okruga, a nakon kapitulacije Italije i glavni oslonac Nemačke u novoj vlasti „Kraljevine Albanije“. Prvu deceniju posle rata proveo je u Italiji i Turskoj, a 1956. godine prebacio se u SAD i postao saradnik Američke obaveštajne službe. Videti: Spasoje Đaković, *Fadilj Hodža i Enver Hodža – sličnosti i razlike* (Beograd: Naučna knjiga, 1989), 60–61; Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије* (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018), 30–36; Ненад Антонијевић, *Косово и Метохија 1941–1945. Ратни злочини* (Београд: Музеј жртва геноцида, 2017), 127–131.

⁴⁶ AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, për emigracionin, 4. 6. 1968, n.a. 18. Prema istraživanju Petra Ristanovića, Džafar Deva je 1966. godine sklopio sporazum o saradnji sa Antunom Bonifačićem, jednim od predvodnika emigrantske ustaške organizacije „Hrvatski oslobodilačke pokret“. Videti: P. Ristanović, *n. d.*, 151.

⁴⁷ AQSH, 14/APSTR, v. 1966, Sektori i Jashtëm, d. 202.1, Informacion nga burimet tona jashtë, informohemi, 23. 11. 1966, n.a. 24.

oni žele da uspostave tajne kontakte sa uticajnim komunistima na Kosovu i da sa njima koordinišu dalje akcije u budućnosti, što će, smatraju, dovesti do 'secesije od Jugoslavije'. Lideri 'Prizrenske lige' smatraju da se samo na ovaj način može ostvariti unija između Kosova i Albanije. Isti lideri tvrde da su se u tom cilju pre dva meseca u Rimu sastali sa Fadiljom Hodžom i Veli Devom, kao i još dvojicom kadrova koji su sa Kosova otišli u Belgiju. Imena druga dva kadra nisu nam poznata⁴⁸.

Izveštaji albanskog ministarstva su isticali rastuće nacionalno raslojavanje u vrhu Saveza komunista Jugoslavije o pitanju odnosa prema supersilama, kao i angažovanje Amerikanaca na jačanju „hrvatsko-slovenačke“ grupacije u Savezu komunista Jugoslavije, u čemu su navodno videli garant odvajanja zemlje od uticaja Sovjetskog Saveza: „Amerikanci sa podozrenjem gledaju na zbližavanje Jugoslavije i Sovjetskog Saveza i, oslanjajući se na hrvatsko-slovenačko okruženje unutar i izvan Jugoslavije, aktiviraju se u cilju obuzdavanja sovjetskog uticaja. Na osnovu razgovora sa rumunskim atašecom u Beogradu, ali i na osnovu drugih ilegalnih izvora, američka vlada izvozi vojni materijal u Jugoslaviju, naročito delove za američko oružje koje Jugoslavija koristi. Nedavno su američke obaveštajne službe u potpunosti preuzele jedan od glavnih centara hrvatskih organizacija u Nemačkoj i usmerile ga protiv Srbije, koja je po njima ta koja utiče na orijentaciju Jugoslavije prema Sovjetskom Savezu”⁴⁹.

Nesti Nase je u decembru 1966. obavestio Envera Hodžu o kontaktima lidera emigrantske organizacije „Slobodna Albanija” Redžepa Krasnićija sa nemačkim vlastima: „Redžep Krasnićić, vođa komiteta 'Slobodna Albanija', nedavno je boravio u Nemačkoj i razgovarao sa vlastima ove zemlje o zbrinjavanju albanskih emigranata, naročito onih sa Kosova. Posle ovoga, Nemci su pozvali neke kosovarske 'ekspozite'. Rekli su im da će uživati njihovu podršku i preporučili su im da se pridruže 'Prizrenskoj ligi', kako bi organizacija nakon kongresa imala sedište na teritoriji Nemačke. Nemci su takođe preporučili da 'Prizrenska liga' uspostavi što veću saradnju sa jugoslovenskim emigrantskim organizacijama koje se nalaze u Nemačkoj. Osim toga, neke 'vođe' Kosovara, u ime 'Prizrenske lige' i 'Slobodnog Kosova' traže kandidate sa završenom srednjom školom koji će biti uključeni u petomesečne kurseve vojne obuke u Nemačkoj, iz kojih će izaći 'oficirski kadar’”⁵⁰.

Poverljiv izveštaj od 16. septembra 1967. svedoči o vezama Zapadne Nemačke sa albanskom ekstremnom emigracijom: „Možda je u kontekstu ove saradnje jedan od naših izvora u Zapadnoj Nemačkoj obavestio da je pod pokroviteljstvom reakcionarne organizacije 'Prizrenska liga', Džafer Deva planirao osnivanje 'Komiteta kosovske iredentističke omladine', koji bi imao se-

⁴⁸ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Nga burimet tona inforhemi per Jugosllavine, 17. 4. 1967, n.a. 11.

⁴⁹ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Informacion nga burime tona jashte inforohemi, 16. 9. 1967, n.a. 30.

⁵⁰ AQSH, 14/APSTR, v. 1966, Sektori i Jashtëm, d. 202.1, Informacion nga burime tona jashte inforohemi, 20. 12. 1966, n.a. 31.

dište u Zapadnoj Nemačkoj i koji bi uživao punu podršku obaveštajnih službi ove zemlje“.⁵¹

Nase je u izveštaju iz juna 1968. ukazao na podelu unutar „Prizrenske lige“, ali i na nastojanje zapadnonemačkih obaveštajnih službi da Kosovo i Metohija postane druga albanska država na Balkanu: „Kao rezultat ovih svađa, u poslednje vreme ogranci Prizrenske lige u Evropi, naročito u Nemačkoj, zahtevaju odvajanje od centrale u Njujorku i formiranje zasebne organizacije kosovskih Albanaca, sa drugim imenom i zasebnim statutom. Iz podataka koje imamo, koji još uvek nisu potvrđeni, izgleda da iza ovog razlaza stoji Nemačka obaveštajna služba koja hoće da parira Ciji i za to Nemci koriste hrvatske emigrantske organizacije u Nemačkoj i skandinavskim zemljama. Nemačka obaveštajna služba želi da ovu organizaciju orijentiše prema stvaranju slobodnog Kosova, izvan okvira Jugoslavije, ali ne i ujedinjenog sa Albanijom, odnosno hoće da stvore dve albanske države, koje po potrebi mogu okretati jednu protiv druge, u skladu sa svojim interesima“.⁵² Na kraju izveštaja o emigraciji Nase je naveo da albanske obaveštajne službe rade na razotkrivanju i ometanju lidera i ogranaka organizacije „Prizrenska liga“.

Rukovodilac direkcije za spoljne poslove Centralnog komiteta Partije rada Albanije Behar Štila dostavio je 1969. godine Enveru Hodži strogo poverljiv referat na temu albanske emigracije. Jedna od predloženih mera odnosila se na to kako da Albanija odvoji kosovsku emigraciju na Zapadu od neprijateljskih elemenata i okrene je prema saradnji sa režimom u Albaniji: „Možda je vreme da se Kosovari organizuju u kulturna i patriotska društva pod našim uticajem, da imaju svoje novine, čiju redakciju će činiti patriotski ljudi koji će slediti uputstva naše partije i vlade“.⁵³

Zaključak

Strogo poverljivi izveštaji Ministarstva spoljnih poslova Albanije od 1966. do 1968. godine daju novu dimenziju događanjima u Srbiji i Jugoslaviji u drugoj polovini šezdesetih godina. Prema njihovoj sadržini, jačanje autonomije Kosova i Metohije bilo je rezultat promene odnosa snaga u vrhu Saveza komunista Jugoslavije nakon Brionskog plenuma, koja je dovela do toga da kontrola nad partijom bude koncentrisana u rukama vodećih hrvatskih i slovenačkih funkcionera. Izveštaji ukazuju na dugoročnu nameru Vladimira Bakarića i Edvarda Kardelja da se Jugoslavija raspadne, a Hrvatska i Slovenija steknu samostalnost, dok je kosovska politika Saveza komunista Jugoslavije bila sastavni deo strategije za ostvarivanje tog cilja.

⁵¹ AQSH, 14/APSTR, v. 1967, Sektori i Jashtëm, d. 267/2, Informacion nga burime tona jashte inforohemi, 16. 9. 1967, n.a. 31.

⁵² AQSH, 14/APSTR, v. 1968, Sektori i Jashtëm, d. 318.2, Informacion nga burimet tona jashtë informohemi, për emigracionin, 4. 6. 1968, n.a. 19.

⁵³ AQSH, 14/APSTR, v. 1969, Sektori i Jashtëm, d. 315, Disa mendime mbi punen e zbulimit tone jashte shtetit dhe mbi punën në drejtim të emigracionit reaksionar dhe te emigracionit kosovar, 28. 3. 1969, 8.

Iako je pokrajina formalno pripadala Srbiji, njeno rukovodstvo je šezdesetih godina imalo snažnije političke veze sa hrvatskim i slovenačkim nego sa srpskim rukovodiocima. Zahvaljujući političkoj podršci koju je uživao kod Broza, Kardelja i Bakarića, Fadilj Hodža je preuzeo kontrolu nad partijskim, pravosudnim i bezbednosnim aparatom u pokrajini. Izveštaji potvrđuju pojavu masovnog iseljavanja Srba sa Kosova i Metohije usled ugrožene bezbednosti i etnički motivisanog progona iz preduzeća i institucija u pokrajini. Istovremeno, oni pokazuju nacionalnu euforiju kod albanskog stanovništva zbog novonastalih okolnosti, koja se ogledala u javnim zahtevima za odvajanje pokrajine od Srbije, korišćenje albanske zastave na državnim institucijama i za davanje posebnog službenog statusa albanskom jeziku u pokrajini.

Zahtevi za jačanje autonomije i učvršćivanje albanskog karaktera pokrajine pretvoreni su 1968. godine u zvanične predloge za promenu ustava Srbije i Jugoslavije. Ishod inicijative za promenu ustavnog položaja pokrajine pretežno je bio određen voljom Josipa Broza i Edvarda Kardelja, dok je politička karijera srpskih funkcionera u Savezu komunista zavisila od njihovog uklapanja u Brozove unutarpolitičke koncepte i ciljeve.

Potencijal za destabilizaciju i slabljenje Srbije i Jugoslavije preko autonomije Kosova i Metohije prepoznale su i zapadne zemlje. Albanski državni vrh je u sklopu praćenja delatnosti svoje nacionalističke emigracije dobijao informacije i o angažovanju američke i nemačke obaveštajne službe na jačanju hrvatskog i slovenačkog uticaja u Jugoslaviji, kao i o njihovom aktivnom pomaganju albanske nacionalističke emigracije sa dugoročnim ciljem otcepljenja Kosova i Metohije od Srbije i uspostavljanja druge albanske republike na Balkanu.

REFERENCE

- Antonijević, Nenad. *Kosovo i Metohija 1941–1945. Ratni zločini*. Beograd: Muzej žrtava genocida, 2017.
- Çeku, Ethem. *Kosovo and diplomacy since World War II. Yugoslavia, Albania and the path to Kosovan independence*. London–New York: I. B. Taurus, 2015. DOI: <https://doi.org/10.5040/9780755621750>
- Ćosić, Dobrica. *Lična istorija jednog doba. Vreme iskušenja 1951–1968*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- *Demografske promene Kosova u periodu 1948–2006*. Kadri Sojeva, Sanije Uka (prir.). Priština: Zavod za statistiku Kosova, 2008.
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Dragišić, Petar. *Ko je pucao u Jugoslaviju. Jugoslovenska politička emigracija na Zapadu 1968–1980*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019.
- Đaković, Spasoje. *Fadilj Hodža i Enver Hodža – sličnosti i razlike*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- Fevziu, Blendi. *Enver Hoxha. The Iron fist of Albania*. London: I. B. Taurus, 2016.
- Gatalović, Miomir. *Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1958–1965*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016.

- Gatalović, Miomir. *Burna vremena. Kosovo i Metohija u državnoj politici Jugoslavije 1966–1969*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2018.
- Hodža, Enver. *Titoisti*. Tirana: 8 nentori, 1982.
- Hoxha, Nexhmije. *Kosova e lirë*. Gjirokastër: Argjiro, 2015.
- *Kosovo i Metohija. Vek važnih događaja 1912–2012*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.
- Lalaj, Ana. „1968–1969. Shkrirja e akujve në bashkëpunimin kulturor shqipëri-kosove“. *Studime Historike*, br. 3–4, (2015), 249–274.
- Leljak, Roman. *Sam protiv njih*. Maribor: Založba za alternativno teorijo, 1990.
- *Memorandum o Kosovu i Metohiji Svetog arhijerejskog sabora Srpske pravoslavne crkve*. Beograd: Sveti arhijerejski sinod SPC, 2003.
- Myftary, Esat. *Kosova dhe Enver Hoxha*. Tiranë: Botimet Princi, 2016.
- *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opština*. Dragana Grabeljšek (ur.). Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1984.
- Nikolić Kosta, i Srđan Cvetković. *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku (1912–1990)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.
- Petrović Ruža, i Marina Blagojević. *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986. godine*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1989.
- Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje (1974–1989)*. Beograd: Prometej, 1989.
- Surroi, Veton. *Fadil Hoxha në veten e pare*. Prishtinë: Koha, 2010.
- Vidačić, Rajko. *O korenima separatizma i terorizma na Kosovu*. Beograd: Službeni glasnik, 2000.
- Vukadinović, Igor. „Delatnost albanske emigracije na Zapadu prema pitanju Kosova i Metohije (1945–1969)“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, LI, br. 2, (2021), 237–255. DOI: <https://doi.org/10.5937/ZRFFP51-26886>
- Vukadinović, Igor. „Kulturno i ekonomsko povezivanje Albanije i Kosova i Metohije 1967–1971“. *Istorija 20. veka*, br. 2, (2021), 375–396. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2021.2.vuk.375-396>
- Vukadinović, Igor. “The Shift in Yugoslav-Albanian Relations: The Establishment of Ties between Albania and the Autonomous Province of Kosovo and Metohija (1966-1969)“. *Balkanica*, LI, (2020), 235–255. DOI: <https://doi.org/10.2298/BALC2051235V>
- Živković, Milutin. *Između „Velike Albanije“ i okupirane Srbije*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2018.
- Životić, Aleksandar. „Zaoštravanje jugoslovensko-albanskih odnosa u senci sovjetsko-albanskog sukoba (1959–1961)“. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1, (2010), 85–102.
- Životić, Aleksandar. *Jugoslavija, Albanija i velike sile (1945–1961)*. Beograd: Arhipelag, 2011.
- Životić, Aleksandar. „Jugoslavija, Albanija i Čehoslovačka kriza (1968–1971)“. *Tokovi istorije*, br. 3, (2012), 62–85. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2012.3.ziv.62-85>

IGOR VUKADINOVIĆ, PhD, Research Assistant
Institute for Balkan Studies SASA
Belgrade, Republic of Serbia
vukadinovicigor3@gmail.com

SITUATION IN KOSOVO AND METOHİJA IN STRICTLY
CONFIDENTIAL REPORTS OF THE MINISTER
OF FOREIGN AFFAIRS OF ALBANIA 1966-1968

Summary

Strictly confidential reports from the Albanian Ministry of Foreign Affairs add a new dimension to events in Serbia and Yugoslavia in the second half of the 1960s. According to their content, the strengthening of the autonomy of Kosovo and Metohija was the result of a change in the balance of power at the top of the League of Communists of Yugoslavia after the Brioni Plenum in 1966. Leading Croatian and Slovenian officials held the majority of the party's control. According to the reports, party leaders Vladimir Bakarić and Edvard Kardelj intended to disintegrate Yugoslavia and allow Croatia and Slovenia to gain independence, and the League of Communists of Yugoslavia's Kosovo policy was a key component of that strategy. Leader of Kosovo Albanians Fadilj Hoxha gained complete control of the province's party, judicial, and security apparatuses thanks to the political support he received from Broz, Kardelj, and Bakarić. Reports also confirm the emergence of mass emigration of Serbs from Kosovo and Metohija, owing to threatened security and ethnically motivated persecution from the province's companies and institutions. The Albanian population in Kosovo and Metohija developed national euphoria as a result of the new circumstances, which was reflected in public demands for the province's separation from Serbia, the use of the Albanian flag in state institutions, and the establishment of a special official status for the Albanian language in the province. According to the report, the German intelligence service aimed at the secession of Kosovo and Metohija from Serbia and Yugoslavia and the establishment of another Albanian state in the Balkans.

KEYWORDS: Albania, Yugoslavia, Kosovo and Metohija, Enver Hoxha, Nesti Nase